ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్ప్రకాశితము. సంఖ్య ౪౪.

శ్రీరస్తు.

కవిజనోజ్జీవని—సమస్యలు.

కోటి-శ్రీరాయరఘునాథ తొండమాన్ మహీపాలుఁడు.



కాకినాడ.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తువారిచే బ్రకటితము.

1937.

వెల 0-4-0

కవిజనోజ్జీవని–సమస్యలు.

సమస్య లనఁగాఁ గవిని బరీక్షించుటకై పెద్ద లిచ్చెడు పద్యాది భాగములు. వీనిని గైపదము లందురు. కవికిఁ గలభాషాపాటవమును గనిపట్టుటకై కవితయందలి యభ్యాసవిశేషములను దెలిసికొనుటకై యొసఁగెడు ప్రశ్నలు. సమస్యలు సంస్కృతమునందును గలవు. తద్ద్వారముననే మన తెనుఁగులోనికిని దిగినవి. సమస్య యిచ్చుట యనునది కవిని బరీక్షించుటలోని కఠినభాగము. చదివిన శాస్త్రాంశముల నడిగిన నిట్టె చెప్పవచ్చును గాని సమస్య లట్టివి కావు. అష్టావధానములో నిది యొకయంగముగా నున్నది. సమస్యలిచ్చుటలో ననేకవిధములు. సాధారణముగాఁ బద్యము నాల్గవచరణము నిచ్చి మొదటి మూఁడుచరణములును సందర్భానుసారముగాఁ బూరింపు మందురు. కడపటిచరణములో నక్షరగోపనమో యర్థవంచనమో-యుండును. కొందఱేదియో యొక వాక్యము నిచ్చి యిది యేవృత్తములో నిముడు నని యడుగుదురు. కొన్ని పదములనిచ్చి వీని నీవృత్తములో నిముడింపు మని యడుగుదురు.

నగరు, వగరు, తొగరు, తగరు ననుమాటల నిచ్చి భారతభాగవతరామాయణార్థముల నిచ్చునట్లుపద్యములు చెప్పుమని రాధామాధవ కవి నడిగినారఁటగదా. స, సే, మి, రా. - అ, ప్ర, శి, ఖ. అను సంస్కృత ప్రశ్నలును సమస్యలలోనే చేరును.

గోలకొండ, మాలముండ, పూలదండ, కొత్తకుండ యని సమస్యయిచ్చినఁ బద్యములో నొకకవి యిమిడించెనఁట గదా: ఇట్టివే సమస్యలు. ఇందుఁ గొన్ని చాలఁ దేలికగాఁ గనఁబడును. పూరించుటకుఁ గూడఁ దేలికయే యగును. కొన్ని చిక్కులుపెట్టునవి కలవు. సమస్యలను బూరించుటకుఁ గవి కుభయభాషలలోనేకాదు పరభాషలలోఁ గూడ ననుభవము కొన్నింటి కవసరమైనట్లు కనఁబడుచున్నది.

"తలకాయలపులుసుద్రావి తనిసిరి బాఁపల్"
"కప్పను గని పాము భీతి గడగడ వడఁకెన్."
— ఇట్టివి చాలఁ దేలికగా నుండును.
"ఏకాదశినాఁడు సప్త మే డేగడియల్."
దీనిపూరణమునకై కొంతయూహ యుక్తియు నవసరము.
"గుంద్రాతికిఁ గాళ్లు వచ్చి గునగున నడిచెన్."
దీనిని బూరించుటయే ప్రధాన మైనది గాని-కోదండ్రాముఁడు, "ఇంద్రాప్రాసము" "ఈంద్ర" యాతఁడు సమస్య యిచ్చె ననుట యంత సరసముగాదు.

మొత్తముమీఁదఁ గవులను బరీక్షించుటకే సమస్యలు పుట్టిన వనుకొనవచ్చును. సమస్యాపూరణము వలన సాహిత్యబలము వృద్ధియగును. కొందఱకుఁ జదరంగపు వెఱ్ఱివలెనే సమస్యలవెఱ్ఱి యెక్కుడు. ఒక్కయష్టావధానిం గాంచిరా, యొక్కకవి తారసిల్లెనా, చాలఁజిక్కులసమస్య లిచ్చెదరు.

"ఇఁక నొకలక్షయిచ్చెదను నిందుకుఁ బద్యము చెప్పు సత్కవీ" యని సమస్యయిచ్చిన- "ఇఁక నొకలక్ష యిచ్చినను నిందుకుఁ బద్యము లేదు సత్ప్రభూ" అని చెప్పినట్లు వినుదుము.

"సంస్కృతవాసనామహిమ చాలదుగా భువి నెంతవానికిన్" యెవ్వరో -మాఁదుగులసంస్థానములోఁ గాఁబోలు- సమస్య యిచ్చిన అల్లమరాజు సుబ్రహ్మణ్యకవిగారుకాఁబోలును రెండుచరణములు పెంచినట్లును వినియుంటిని. విషయమును దెల్పుటకే కాని దీనిని యథార్థవిషయముగా నన్నింటిలో నెంచుటకుఁ గాదు. అతివిస్తారము వలదు.

ఈసమస్యల పుస్తకమును తిరిచినాపల్లిజిల్లా, నవసాలపురమను పుదుకోట (క్రొత్తకోట) రాజైన రఘునాథభూపాలుఁడు రచియించెను. పుదుకోట స్వతంత్రసంస్థానము. ఈరాజవంశమునకు తొండమాను లను

బిరుదనామము గలదు. ఈరఘునాథతొండమాన్ భూపాలుఁడు 1767వ సం. మొదలు 1789 వ సం. వఱకుఁ బరిపాలించెను. ఈతనియొద్దఁ బెద్ద విద్వాంసుఁడు నుదురుపాటి వేంకనార్యుఁడని యొకఁడు కలఁడు. ఈరాజు తండ్రి విజయరఘునాథతొండమాన్ మహీపాలునియొద్ద నీవిద్వాంసుని తండ్రి యుద్దండకవి బిరుదుగల సీతారామశాస్త్రి యుండెను. ఈవెంకన కవికుమారులు సాంబకవి మున్నగువారుండిరి. వీరంతయును ననేకగ్రంథ ములను రచించిరి. ఈసమస్యలను వెంకనకవి యిచ్చుచుండిన రఘునాథ భూపాలుఁడు పూరించినట్లు పుస్తకములోఁ దెల్పఁబడినది. ఈరాజు మున్ను పార్వతీపరిణయమను ప్రబంధమునుగూడ రచియించియున్నాఁడు. దాని లోఁ దన యాస్థానమునందలి విద్వాంసుఁడగు వెంకన్నకవిని బ్రశంసించి యున్నాఁడు. దానింబట్టి కొందఱు వెంకనకవియే రచియించి పార్వతీ పరిణయమునకు రాజుపేరు పెట్టినాఁ డందురు. అట్లే దీనినిగూడ భావించె దరు. మనలో నున్నదియే, కృష్ణదేవరాయలు నే నాముక్తమాల్యదను రచించితి నని యెన్నోసాక్ష్యములతోఁ దెల్పుచున్నను మనవారు దానిని బాటింపక పెద్దనార్యుఁడు రచించినాఁ డని చెప్పెదరు. ఇఁకఁ దక్కినవారి మాటెందుకు. కల్పనలలో, నంతనను నిస్సారకల్పనలలో, వానిని నమ్ము టలో మనవా రందె వేసిన చేతులుగదా! సుప్రసిద్ధులు విద్వదగ్రణులు వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవంటివారు, ఆముక్తమాల్యదను శ్రీకృష్ణ రాయలు రచించిన దని యొప్పుకొనక పెద్దనపేరు లోకులు చెప్పుచున్నను దానిం బాటింపక, చివరకుఁ బుస్తకముమీఁదఁ దమ పేరైన వేసికొన్నారు గాని రాయలపేరు గాని పెద్దనార్యునిపేరు గాని వేయఁ జేయాడినవారు కారైరి. ఇంక నితరుల లెక్కయేమి. మల్లినాథసూరి యెంత కొట్టుకొనుచు న్నను బెద్దిభట్టుగారని మనవారు వాడుటమానరుగదా? పండితబృందము సభలో నుండఁగా రాజు రసికుఁడు కారాదా, కాఁడా? రాజు లంతయజ్ఞా నులా! భోజరాజుమాట యేమిచెప్పెదరో వీరు. ఇంక విస్తరింపరాదు. పండి తుఁడగు నుదురుపాటి వెంకన్నకవి కవిత్వమునకును ఈరాజుకవిత్వమునకు

నుభేదమున్నట్లు విమర్శకులుఁ,బండితులు,నిదివఱకొప్పుకొన్నారు.ఏవిశే
కన్నవంటివాఁడుప్రయోగింపఁడని రఘునాథరాజునెత్తిని రుద్దినాకో య
వియే యీసమస్యలలోఁగూడఁగలవుగావున దీనిని వెంకన్నకవి కంటఁగ
రనితలఁచెదను.ఆర్యులారా! నానుడులను నమ్మక నానుడులను విశ్వసింప
డు. ఇటీవలి మృత్యుంజయ కవివంటివారు ధనాశచేఁ బలువుర పేర బహ
గ్రంథములు రచించినట్లు కనఁబడుచున్నదిగాని- ఆంధ్రభాషార్ణవమువం
శ్రేష్ఠతరాంధ్రనిఘంటువును రచియించి యాంధ్రులకు భిక్షపెట్టినవిద్వాం
సుఁడు డబ్బుకక్కుఱితిని హీనకార్యమును జేయఁడు. భోజమహారా
మొదలిప్పటి చిన్నచిన్న ప్రభువులవఱకును వారివారియాస్థానములలో
ననేకులు కవులుఁ బండితులు నిల్చియున్నారు. అరసికు లయినరాజుల
కవుల నాదరింతురా!

ఏవయిన దోషపదములు (వరించేవేళ, దివ్యరత్నాకలితంబగు
ద్యుతివిధంబున)కలిగిన నవి యప్పటికిగ్రామ్యకక్ష్యలోఁ జేర్పనివారుకాం
ఉండియుందురని తలంచుట లెస్స. కవులు సమ్మతించి రనవచ్చును. అ
యకాని రాజులుచెప్పినవి తప్పులు వారికవులుచెప్పినవి యొప్పులు నను
సమంజసము గాదు. ఏవియోకొన్ని పదములు విరుద్ధములు దొరలినను
వానిని రాజు కవికిఁ జూపించిన సమర్థించి సందర్భశుద్ధిగా నున్నందునన
దిద్దిన నచ్చట సరిగాఁ గుదుర దనియో ప్రభువును దప్పులు పట్టుటకు
శంకించియో యట్టివానిని సమ్మతించినంతన యేమాయె. మఱియు న్యో
రచించిన తప్పుల పుస్తకమును విద్వాంసుఁడు దిద్దిన నది యతనిశైలి
వచ్చును. భేద మెట్లు తెలియును. ఇప్పు డిట్టివెన్ని వెలువడుటలేదు! శాం
ము పాపము!

ఈకవిజనోజ్జీవని పరిషత్పుస్తకభాండాగారములో 3852వ సంఖ్యన
గలదు. ఈకాగితముపుస్తకము పరిషత్తునకు దక్షిణదేశమునఁ బుస్తకసంపా
దన మొనర్చిన బ్ర. హరి సేతురామయ్యగారు సంపాదించినది. ఇదివా
స్వహస్తలిఖితము. ఈయన వెంకన్నకవిగారి బంధుకుటుంబములోనివార

తిరిచినాపల్లిలో నున్నారు. ఇందలివివరణములలోని కొన్నిమాటలు మేము సవరణ చేసితిమి. కొన్ని యిప్పటివారికి రుచింపవని తొలఁగించితిమి. ౧౦౮ పద్యములకు టీక మాత్రమే ప్రకటించితిమి. తొలఁగింపఁబడినవి యభిలాషగలవారు మూలగ్రంథములోఁ జూడవచ్చును.

తికుచంబులు కొండలంత లేదావాడా.
కాళ్లు తనుదాన గూసెను రాజవదన.
మగవానికి వైరి యాఁడవాఁడే తలఁపక.
ధారుణి పోడవయ్యె గిరులు తలక్రిందయ్యెక.
అగ్నికిఁ గాళ్ల యిదుగాక యధికముగలదే.

ఇట్టివి పూరణములోఁ జమత్కృతి లేనివి, యసభ్యముగా నుండు నేమో యనుకొన్నవి తొలఁగింపఁ బడినవి. "పగటఁ జంద్రిక" యను 48వ సమస్యకు రెండుపద్యములున్నవి. మొదటిపద్యముం దొలఁగించితిమి. ఇప్పటికిని గొన్ని పూరణములు శ్లేషలమూలమునఁ జక్కగాఁ గుదురుట లేదు. వంకాయ, వంకాయె, బీర(అ)కాయ-జాబీరకాయ యను నిట్టివి చూడుఁడు.

ఇది నిజముగాఁ గవిజనోజ్జీవనియే. 73వ పద్యము శ్లప్రాసయుతము. 75వది-గోగ్రణిగో అగ్రణీగవాగ్రణి.-ఇట్టివిపండితుఁడు కానివాఁడుపూరించినవి కావు. పాండిత్యము లేనివాఁడు పార్వతీపరిణయమును రచింపఁ గలఁడా. అందెంత లోకానుభవవిషయమున్నదో చిత్తగింపరా! అక్షరగోపన వృత్తగోపన సమస్యలు, సాధారణములా! అవి సాధారణులకు సాధ్యములా! మాపరాకున నే! కావచ్చును-గ్రంథముచివర కాగితములో నొక్క ప్రక్కను "౨౮ (a) నాలుగేళ్లును నెనిమిదే నలినసయన-

తే. గీ. ఏరునొక్కటికిని నాలుగెద్దులుండ
నిరుడు కొలుచుండె గాదెలఁ దఱుమగాను
అల్లయెద్దులలో సగ మమ్మివేయ
నాలుగేళ్లును నెనిమిదే నలినసయన."

అనునోక్తపద్యముగలదు. మొదట విడువఁబడినది. మూలములోఁ జేరలేదు. అర్థమేని జేర్చుకొనుఁడు. అంగములలో దొరకుసమస్యల పుస్తకముకంటె నిందనేకవిధముల విశేషములతోఁ గూడిన పద్యములుగలవు. చదువరులకు నేను దెలుపనక్కఱయుండదు.

కవనమున్నం దాదరముగలపాఠకులార! సమస్యలనాదరింపుఁడు; సమస్యాపూరణమునందును సమస్యల నిచ్చుటయందును నిపుణుల రగుఁడు. పెక్కులు సమస్యలం జదివినఁగాని మీకు దానియం దుత్సాహము కలుగదు, కలిగినంగాని చమత్కారముగ సమస్యల నీయఁజాలరు, పూరింపఁజాలరు. సమస్యాదరణము-భాషాభివృద్ధికి మూలమగును.

పుదుకోట, దానిప్రభువులను, వారివిద్వాంసులను, వారివారి గ్రంథములం దెలుపుచు విరివిగాఁ బరిషత్తువారు చక్కని చరిత్రము వ్రాయింపనున్నారు. కావున నీచిన్నిపాత్రము పీఠికలో విశేషింపలేదు.

విద్వద్విధేయుఁడు,
కొత్తపల్లి సూర్యారావు.

శ్రీమద్బృహదంబికాయైనమః.

—: కవిజనోజ్జీవని. :—

—— సమస్యలు. ——

ఉ. శ్రీకరలీలఁ బుష్పమునఁ జెందిన తావియుఁ బోల్కె దివ్యర
త్నాకలితంబగుక్ ద్యుతివిధంబున జాబిలి చల్వరేతిగా
నాకపిలాశ్రుతీశ్వరుని యంగమున న్వసియించి సర్వని
ద్యాకృతియై చెలంగు బృహదంబను గొల్తు నభీష్టసిద్ధికిన్.

వ. అని యిష్టదేవతాప్రార్థనంబు చేసి,

క. విజయరఘునాథభూపతి
నుజుఁ డఖిలక్షోణిపాలనుతుఁ డనుచుఁ గవి
వ్రజ మనఁగను మను కవితా
రజనిసుధాకృతిని రాయరఘునాథపతిన్.

గీ. వెంకనకవీంద్రుఁ డుద్దండబిరుదశాలి
మమ్ముఁ గొలిచియుఁ గఠినసమస్య లొసఁగ
నొప్పుకొని మేము పద్యముల్ సెప్పినంత
నందఱును విని కృతి కిపి యర్హ మనిన.

గీ. కవిజనోజ్జీవని యటంచుఁ గావ్య మొకటి
దుర్ఘటసమస్యలకు నెల్లఁ ద్రోవదెలియఁ
గవిజనంబులకును నుపకారముగను
జేతు దయచేతఁ బృహదంబ చిత్తగింపు.

—: సమస్యలు, తత్పూరణములు :—

(1) "కలుషగిరిభేదశంబ శ్రీబృహదంబా"

ఇది యక్షరవంచనసమస్య- పూరణము.

క. వకుళవననిత్యవాసిని
సకలాభీష్టముల నిచ్చు చక్కనితల్లీ

ప్రకటితముసేయు మాకృతి
నృకలుషగిరిభేదశంబ శ్రీబృహదంబా.

ఈ క్రిందివి శబ్దచిత్రసమస్యలు.

(2) "క్రకచము జలధరమువోలెఁ గడు నింపెసఁగెన్."

క. మకరాంక కేళికో దే
కకరత్వం బెంచి చూడఁగాఁ జెలికిఁ జక
చ్చకితరుచినిచయమగు వ
క్రకచము జలధరమువోలెఁ గడు నింపెసఁగెన్.

(3) "కావేరే శిరముపైని గట్టఁగవలయున్."

క. నీవంటి రూపవంతున
కేవేళను జీటిసిఁగయే కాకను జెం
గావి మొదలైనపాగలు
కావేరేశిరముపైని గట్టఁగవలయున్.

కా=కాదు, వేరే (ఓ) శిరము- అని పదవిభాగము.

వేఱుపూరణము.

క. స్త్రీవశ్యమునకు సిద్ధం
డె వేరు నొసంగె దాని నెఱుఁగుము వే కా
యావనితామణివలచుట
కావేరే శిరముపైని గట్టఁగవలయున్.

వలచుటకు- ఆవేరే, అల్లవేరే- అని పదవిభాగము.

(4) "వాతెఱ లే కొక్కవనిత వర్షం బుండెన్."

క. సీతాంగన యొక్కతయే
వాతికి నెరలేక యొక్కవర్షంబుండెన్
ఆ తెఱఁగున మఱి యేతఱి
వాతెఱలే కొక్కవనిత వర్షంబుండెన్.

వాతికిన్ + ఎర; వాతెఱ=మోవి.

(౫) "వావిలి లోఁ ద్రోయఁ గ్రోఁతివలెనే యుండెన్."

క. ఓవిద్వన్మణి నను సు
గ్రీవునియన్నకును బేరెఱింగింపుము నా
పేవిత మనియెను మధ్యము
వావిలిలోఁ ద్రోయఁ గ్రోఁతివలెనే యుండెన్.

వావిలి యనుపదమున- మధ్యమాక్షరమును, ద్రోయన్- వాలి యని యాయెను.

—: వివిధసమస్యలు :—

(౬) "పాగా గొంతుకడ శిరముపైనిం గలదే."

క. బాగుగఁ దంబుఱ మీటుచు
రాగంబుల వినికిసేయు రమణికిఁ దలఁపన్
ధాగరి ధగారి ధగరిగ
పాగా గొంతుకడ శిరముపైనిం గలదే.

పాగా=పంచమగాంధారస్వరములు, గొంతుకడ=కంఠమందే కలుగు నని కాని పాగా యనిఁ దలపాగ కాదు.

(7) "కంబాలకుఁ జనులు గిసులకైవడి వెలసెన్."

క. శంబరవిరోధి మామయొ
యంబుజసంభవునిసృష్టి యానవగతి దే
హంబునకు మించుమను జో
కం బాలకుఁ జనులు గిసులకైవడి వెలసెన్.

జోకన్ + బాలకు, అని పదవిభాగము.

(8) "పడుచున్నను బెండ్లిసేయువారుర గలరే."

క. కడువేడుకగా నుండెడు
పడుచున్నను బెండ్లిసేయవచ్చును జగతిం
దడలేక పండ్లుఁ జన్నులుఁ
బడుచున్నను బెండ్లిసేయువారును గలరే.

(9) "ముక్కున నలమానవుండు భూరి యొసంగెన్."

క. కక్కసమా పదియవమా
లక్కట యనుచుండఁ దరుణి యాత్మజు గనెఁ గోఁ
జక్కఁగఁ గనఁగాఁ గని యొక
ముక్కున నలమానవుండు భూరి యొసంగెన్.

"కనెనొక ముక్కున" అనియుండవచ్చు ననితోఁచెడిని (ముక్కు=తినుకుటుంబంటిది. ముక్కుట మూల్గుట- భూరి=పుత్రోత్సవసందర్భమున సువర్ణాదిదానము.

(10) "వంకాయాపెసరకాయె వడ్లాజొన్నల్"

క. వంకాయ లమ్ముదానివి
జెంకను బెట్టేసి సరకుఁ జేకొనెఁ జోరుం
డింకేమి చెప్ప మాకుఁ
వంకా యాపె సరకాయె, వడ్లాజొన్నల్.

ఉత్తరప్రత్యుత్తరవిషయ సమస్య - వంకాయ, పెసరకాయ, వడ్లు, ఆజొన్నల్ వంకాయలమ్మెదాని సరకుగానాయెను, విషమపరిహారము.

(11) "నీవేచేసితిని గాక నేచేసితివే."

క. ఏవేళఁ దప్పువెట్టెద
వోవనితా దేవపూజ కుంచక మునుపే
కావలసిన భక్ష్యంబులు
నీవేచేసి తిని కాక నే చేసితివే.

నీవేచేసి=నీవేపాకము చేసి, తిని=దేవతానైవేద్యమునకుఁ బూర్వమే భక్షించి. కాక నేచేసితివే=పూజానగ్హముగాఁ జేసితివిగదా:—అని, వక్రముగా- నీవే చేసితిని, నేచేసితివి అని క్రియలం బ్రయోగించినందులకు విషమపరిహారము.

(12) "భంగి నీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞ చెడదు"

గీ. భంగినీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞ చెడక
పోవ దెటువంటి వాడికి భూమిలోన
లలన యేమందుఁ జిత్ర మాకలశమునికి
భంగి నీళ్లను ద్రాగినఁ బ్రజ్ఞ చెడదు.

భంగము=అల, భంగములుగలది భంగి=సముద్రము. భంగి=గంజాయి, కలశముని=అగస్త్యుఁడు- భంగినీళ్లు=సముద్రోదకము.

(13) "చండాళులఁ జేరు తమ్మి సరి యనఁ దగునే"

క. అండజగామిని శ్రీముఖ
మండలమునకు ద్విజరాజు మాత్రిదియె కా య
ట్లుండఁగఁ దద్వైరము గొని
చండాళులఁ జేరు తమ్మి సరియనఁ దగునే.

చండాళులన్=మాతంగజాతిని, చేరు=ఆశ్రయించిన, తమ్మి=పద్మినీజాతిస్త్రీ. చండ + అళులన్=కోపముగల తుమ్మెదలను, చేరు, తమ్మి=పద్మము. చండాలసంపర్కముగల పద్మినీజాతిస్త్రీని స్వచ్ఛమైన దనవచ్చునా. చండములగు తుమ్మెదలతోఁగూడి నపద్మము-అండజగామిని ముఖమునకు సరివచ్చునా.

(14) "పోఁగులు చెవులకడ లేక భుజమున వెలసెన్"

క. పోఁగులు కావలె నంచని
వేఁగతిఁ దండ్రికడఁ జెప్ప నీయమి విప్ర
త్యాగతి బాఁపనపిల్లకుఁ
బోఁగులు చెవులకడ లేక భుజమున వెలసెన్.

పోఁగులు=కర్ణాభరణములు. పోఁగులు=నూలిపోఁగులు- యజ్ఞోపవీతములు. ప్రోఁగులు చెవులకడలేవు భుజమున నున్నవి యని విషయము- నూలిప్రోఁగులు, అనఁగా జన్నిదములు భుజముపై నున్నవని విషమపరిహారము.

(15) "తరుణి నీకంట సుందరదాసుగుంట"

గీ. పుష్పిణివి నీవు కావేని ముట్టరాదు
ఇంమనననె తానమును జేయ నింపుగాదు
నాఁడె బహుయత్నమునఁ ద్రవ్వినాఁడు గాదె
తరుణి నీ కంట సుందరదాసు గుంట.

నీకంటన్, నీకంటియందు- ఇదివిషయము. నీవు, అంటన్=నీవుస్పృశించుట కర్హమైన సుందరదాసుగుంట- సుందరదాసు త్రవ్వించినకొలను, కలదుగదా యని పరిహారము.

(16) "పల్లములో రాతు రాతుపైఁ బల్లంబున్"

క. పెల్లుగ మీఁటిరి యశ్వా
ల్గొల్లున రాతులును వానిలో నొకటి వడిఁ

క్రుళ్ళఁగఁ బడె నాయగడితఁ
బల్లములో రౌతు రౌతుపైఁ బల్లముల్.

పల్లము=లోఁతు, పల్లము=గుఱ్ఱముపై జీని.

(17) "కాశీతల మొక్క గ్రుక్కగాఁ గొనె లోనన్"

క. వేసవిదినముల నెండలు
గాసిన గాశియుఁ జెంది కావడిలోనన్
మోసినజలం బమృతఘుటి
కాశీతల మొక్క గ్రుక్కగాఁ గొనె లోనన్.

కాశీతలము- వారణాసిప్రదేశమును లోఁగొనె నని విషయము. అమృతఘుటికాశీతలము=అమృతఘుటికవలెఁ జల్లనైన యని పరిహారము.

(18) "మారు జగడాన నారదమౌని బలిసె"

గీ. దైత్యనాశకు జగడాన దప్పి యణఁగె
శూలిపోరునఁ గొంచెము క్షుధ యణంగెఁ
గదనమున వారికిని మిన్నగాన నాకు
మారుజగడాన నారదమౌని బలిసె.

మారు=మన్మథయుద్ధమునఁ గలహాశనుఁడు స్థూలించెననుట విషయము. ఆకుమారు=ఆకుమారస్వామియొక్క యుద్ధములో నని పరిహారము.

(19) "కుంపటిలో నక్క కుక్కకూనల నీనెన్"

క. తెంపరి యగు శుని కూనల
దింపఁగ గంపు పడఁ జూలు దేఱిన మలుగన్
సొంపుగన దివ్వె నిడఁ బటిఁ
కుంపటిలో నక్క కుక్క కూనల నీనెన్.

ఈనుటకు సిద్ధముగానున్న (శుని)= కుక్క మూలుగుచుండఁగా దానిం జూచుటకై (అక్క=)జ్యేష్ఠసోదరి, (పటిన్=) గుడ్డను, కుంపటిలోపల, కుక్కన్=పెట్టఁగా=దీపము వెలిఁగించుటకై కుంపటిలో గుడ్డపేలికను పెట్టఁగానే- దీపము వెలిఁగించుటకు ముందే- కుక్క కూనలను బెట్టినది.

(20) "చేఁపచన్నులలోఁ బాలు చేఁపెఁ దుంటె"

గీ. కోరియుండిన యావును గొల్ల నాల్గు
పళ్ల పాలని చెప్పిన బ్రమసియుండి

పచ్చికయు మేసి తవుడును బాగుగఁ దినఁ
జేఁప చన్నులలోఁ బాలు చెంబెఁడుండె.

చేఁపచన్నులు= మత్స్యస్తనములు= విరోధము. చేఁపన్= పాలుచేఁపఁగా, చన్నులన్=చనుకట్లలో- పాలు చెంబెఁడు గలవు- పరిహారము.

(21) "కమలాననచంటిమీఁదఁ గాఁకర మొలచెన్"

క. రమణుం డూరికిఁ బోయెద
రమణీ యనఁ జనుల సరము రాచినతోడన్
భ్రమఁజెందె ననఁగఁ బులకలు
కమలాననచంటిమీఁదఁ గాఁకర మొలచెన్.

కాఁకర= కాకరపాఁదు. కాఁక + అఱన్= విరహతాపమణఁగునట్లు.

(22) "వావిరికడఁద్రోచి తెలిసి వారికిఁ బలికెన్"

క. జైవాతృకాస్య యెవరే
యీవని సీతపసి యనుచుఁ గృష్ణునిచెల్లిన్
భావముగ నడుగ నదియున్
వావిరికడఁద్రోసి తెలిసి వారికిఁ బలికెన్.

వావిరి కడన్ ద్రోసి,= అనర్థము. వావిరిన్= వావిరియనుశబ్దములోని, కడన్= చివరియక్షరమును, ద్రోసి=తీసివైచిన,"వావి"ఆమెను. దానిం దెలిసి పలికె ననిభావము.

(23) "ఖానుఁడు వేంచేసి రాఁగఁ గంటివె చెలియా"

క. ఆనాఁడు యవనకన్యక
మానము చేకొన్నవాఁడు మాన్యుఁడు త్రిజగ
త్త్రాణుఁడు ధీరుఁడు నిర్జిత
ఖానుఁడు వేంచేసిరాఁగఁ గంటివె చెలియా.

నిర్జితఖానుఁడు= తురుష్కుని జయించిన రంగనాయకుఁడు. రంగేశుఁడు తురుష్కుని జయించి తురకనాచ్చారును గాంధర్వమున వరించెనని పురాణప్రసిద్ధము.

(24) "మణి కరఁగును గానచంద్రమసులను దర్కన్"

క. మణి కరఁగు గీతిచే విధు
ఘృణిచే లోకమున రసికుఁ డింతిచనుమొనల్
పుణుకుటయె చాలుఁ జొక్కి ర
మణి కరఁగును గానచంద్రమసులను దర్కన్.

గానమున రాల్గరఁగును, చంద్రమునిచేఁ జంద్రకాంతమణులు కరఁగును, గానమును జంద్రముఁడును లేకుండఁగనే సరసునిచే రమణి కరఁగును.

(25) "కంబలి తిని పెరుఁగుఁబట్టి కాఁపుం గంటెన్."

క. సంబళమును గొనఁగా గ్రా
మంబున కంపితివి యోను మణియములేవి
త్తం బొసఁగ లేమి నాఁకటి
కంబలి తిని పెరుఁగునట్టి కాఁపుం గంటెన్.

కంబలి=కంబళము. ఆఁకటికి + అంబలి: సంబళము-జీతము. మణియములు=ఉద్యోగులు. అధికారులు. మణివము.

(26) "బోటికి నెందైన వస్త్రముంతురె చెలియా."

క. పూఁటకుఁ బూఁటకు మేఖా
బోటికి మేలైనవస్త్ర మొసఁగఁగవచ్చున్
హాటకమయ మగు నచ్చో
బోటికి నెందైన వస్త్ర ముంతురె చెలియా.

బోటికి వస్త్రముంతురే-ఇది విషయము. ఆ + చెంబు + ఓటికిన్ = ఆచెంబునకుఁ గల ద్వారమునకు, అనిపరిహారము. ఓటిచెంబునకు మాటింతురు గాని గుడ్డలిచ్చి పెట్టుదురు గదా!

(27) "ఉత్తరమున సూర్యబింబ ముదయం బయ్యెన్."

క. మత్తాళిచికుర నాథుని
కత్తఱిఁ దములంపుమడుపు లందిచ్చుచు నా
చిత్తేశుఁ డనెడు పలుకున
కుత్తరమున సూర్యబింబ ముదయం బయ్యెన్.

ఉత్తరమున=తర్వాత. ఉత్తరము చెప్పినపిమ్మట-

(28) "ఈఁగయుఁ బులి సమముగానె యేర్పడి యుండెన్."

క. ఈగుంటకడను నీళ్ళను
ద్రాగుటకు రాఁగఁ బొంచి దారంబిడి వే
వేగఁ దుపాకిని నెత్తఁగ
నీఁగయుఁ బులి సమముగానె యేర్పడి యుండెన్.

ఈఁగయుఁ బులియు సమముగా నుండుట విషయము. ఈఁగ=తుపాకి మొగలాటమున గుఱి తెలుసుకొనుటకై యుండునది (ఉండ). ఈఁగయుఁ బులియు సమముగానె యున్నవి యనఁగా లక్ష్యము సరిగానుండె ననుట—

(29) "వంకాయను జెఱకురసము వడియుచునుండెన్."

క. పంకజముఖిపై నామక
రాంకున కేనుట్టికియుకొ యాశుగముల ని
శ్శంకముగఁ జేద నప్పుడు
వంకాయను జెఱకు రసము వడియుచు నుండెన్.

వంకాయను, వంక + ఆయెను. వంకరగాఁబోయెను. ఇక్షుధనుస్సు గనుక- ఆచెఱకున రసమువడిసెను. పద్యములో వంకాయెను, అనియున్నది. వంక + ఆయెను- అనునది సరియే కాని వంకాయె- అనివంగకాయకురూపముశోధనీయము. వ్యవహారములోనిధ్వనిని బట్టియే.

(30) "కలికిని కనుఁగొంటి డేగకాల న్మింటన్."

క. పొలమున నారణపక్షిన్
బలిమిని దాప యని తూఱి బహువేగముచం
దలపట్టి యీడ్చునప్పుడు
కలికిని కనుఁగొంటి డేగకాల న్మింటన్.

కలికిన్ = స్త్రీని. మింటఁగంటిని- విషమము. నారణపక్షికలికిన్ = నారాయణపక్షి శిరమునందుండు, (తురాయి) యీఁకెను. డేగ పట్టి యీడ్వఁగా దానికాలిని బట్టె నని- కలికితురాయి.

(31) "రతిపతి మన్మథుఁడు గాఁడు బ్రహ్మయె తలఁపన్."

క. సతతము వీణావాదన
చతురతఁ దన రత్నసభను జలరూపం బౌ
వితమునను జేయు నాభా
రతిపతి మన్మథుఁడు గాఁడు బ్రహ్మయె తలఁపన్.

(32) "బీరకాయకన్ను చేరెఁడంత."

గీ. వినను గనను లేదు విశ్వంబులో వింత
గంటి నేను జాలఁ గన్నులార
నీవుఁ జూడరమ్ము నిక్కంబు కనకజం
బీరకాయ కన్ను చేరెఁడంత.

కనక, జంబీర, కాయ=బంగారు, నిమ్మపండువంటి, శరీరము, గల స్త్రీ యొక్క, కన్ను=నేత్రము- చేరెఁడంత.

(33) "రతనమునకు గుఱుతు దంతిరథఘోటకముల్."

క. సతతము సరసామాత్యుల
మతివిభవము గూడ రాష్ట్రవర్ధన మెపుడుం
గుతుకమ్మునఁ జేయు నలదో
రత్నమునకు గుఱుతు దంతి రథ ఘోటకముల్.

(34) "అమ్మనన్నను నవల సయ్యాట గలదె."

గీ. నిమ్మపం డమ్ముచును నొక్కనెలఁత రాఁగ
గొప్పవిగ రెంకుపండ్లు గైకొందు ననఁగ
నేల పలుమాట లాడెద విటుల విటుల
కమ్మనన్నను నవల సయ్యాటగలదె.

అమ్మను=నిమ్మపండ్లువిక్రయింపను, అమ్మను=తల్లిని. పండ్లమ్మనని పిమ్మటవదు గుటయేల. ఆమ్మను- అని వావి తెల్పినప్పుడు విటులసయ్యాటము లుండునా.

(35) "బోడికిఁ గొప్పించ మిగుల ముద్దులు గులికెన్."

క. ఏడను వినికియుఁ గలదే
బోడికిఁగొప్పించు పలుకు భువనస్థలిలోఁ
గోడెమిటారికి నాపూఁ
బోఁడికిఁ గొప్పించ మిగుల ముద్దులు గులికెన్.

పూఁబోడికిన్=పువ్వుసదృశశరీరముగల స్త్రీకి.

(36) "పలుకులనే చెప్పకతనఁ బలుకులె యయ్యెన్."

క. పులకండము లంచని తే
నెలటం చని పలుకుచుండ్రు నేరనివారల్
కలికికిఁ బలుకులు కపురపుఁ
బలుకులనే చెప్పకతనఁ బలుకులె యయ్యెన్.

(37) "గ్రామమ్మున కొసఁగె శివుఁడు కంజాక్షునకున్."

క. తామరలు వేయి పూజకు
నేమంబున నొకటి దఱుగ నేత్రం బిడినం
బ్రేమం జక్రమ్మును సం
గ్రామమ్మున కొసఁగె శివుఁడు కంజాక్షునకున్.

గ్రామము- విషమము, సంగ్రామము=యుద్ధము- సమాధానము.

(38) "తెలిమఱుఁగే చాలు వేలు తెరమఱుఁగేలా."

క. తెలివా నీయధరము నే
విరతము నాశించి యుండ నీవును జేతన్
మఱుఁగిడి తదిసరియా వా
తెలిమఱుఁగే చాలు వేలు తెరమఱుఁగేలా.

తెర=మఱుఁగుచీర. వాతెలి=మోవి.

(39) "రంగపతే తురక గాక రంగప తౌనా."

క. అంగనఁ గొనె వానింటను
బొంగలి నదివెట్టఁ దినియెఁ బో యది యెగ్గా
గంగాధర యేమందుఁ దు
రంగపతే తురక కాక రంగపతౌనా.

తురంగపతి=అశ్వపతి- పాచ్చాదొర. రంగపతి=శ్రీరంగనాయకులు.

(40) "హారంబులు లేక యమరు లౌ టరుదే కా."

క. ధీరతను దెంపుచేసుక
ఘోరాహవభూమిలోనఁ గూలిన మేలా
శూరగణ మప్పు డమృతా
హారంబులు లేక యమరు లౌటరుదే కా.

హారములు=ఆహారములు లేకయే. అమరులు=చావనివారై రనుటవిషమము. అమృతాహారములేకయే, యుద్ధమునం దీల్గిన శూరు లమరులై రని సమాధానము.

(41) "గాలికి సదృశములు యువతికరినకుచంబుల్."

క. వలుఁగసమములు కన్నులు
కాలాహికి సాటి వేణి కాముని విల్లా
భ్రూలత లన్నట్లగును న
గాలికి సదృశములు యువతికరినకుచంబుల్.

నగ + అలికి=నగాలికి, కొండలగుంపునకు.

(42) "ధీరుఁడు రణ మన్న వెఱచుఁ దెంపరిగామిన్."

క. సూరునిఁ గన్న దివాంధము
బైరినిఁ గనుఁగొన్న కొంగ పంచాననముం

చేరినమృగ మన్నట్లు యు
ధీరుఁడు రణమున్న వెఱమఁ దొంపరిగామిన్.

(43) "రామునిసతి గుణము శబ్దరాశిం గొలిపెన్."

క. భూమీశునెదుట వారల
పై మందును గుండ్లుచుం దుపాకిని నిడి తా
వేమఱు బాదరు నుంచిన
రాముని సతిగుణము శబ్దరాశిం గొలిపెన్.

రాముని సతి యగుసీతగుణము శబ్దరాశిం గల్పించుట- విషమము.

రామునిసతి=జానకి; గుణము=త్రాడు. జానకిత్రాడు, పూర్వము కర్ణాటకపుతుపాకులకు జానకిత్రాళ్లచివర నగ్ని ముట్టించియుంచి, బాదరు, అనఁగాఁ దుపాకిమందు, పోసిన తుపాకి చెవికిఁ దగిలించిన నది శబ్దముచేసెడిది, ఆరచెట్టునార మొదలగు కొన్నినారలతోఁ ద్రాళ్లుపేని నిప్పంటించిన నది యాఱకుండ రగులును. రంజకమంటుకొనిన శబ్దించును. రామునిసతిగుణము=జానకిత్రాడని కల్పింపఁబడినది. లక్షితలక్షణముగా గ్రహించునది.

(44) "మీసానకుఁ గాళ్లు మూఁడు మేదినిఁ గల్గెన్."

క. మీసానకుఁ గాళ్లెక్కడ
వాసిగ విన్నదియు లేదు వసుధాస్థలిలో
వాసనగందము రాచెడు
మీసానకుఁ గాళ్లు మూఁడు మేదినిఁగల్గెన్.

మీసానకు=మీసమునకు- మీసానకు=మీఁగందపుసానకు-

(45) "పులి దాసరులకును బెట్టెఁ బొట్టలు నిండన్."

క. పులి మెకురఁ బడినచోఁ దిరు
మలరాయని వేఁడుకొనఁగ మనసున నొకఁడా
వల దొలఁగిపోయె శాంతతఁ
బులి దాసరులకును బెట్టెఁ బొట్టలునిండన్.

పులి హింసచేయక తొలఁగిపోయినది. అతఁడు పిదప వేఁడుకోలుచొప్పున దాసులకు భోజనము పెట్టెను.

(46) "వాలంబులు రెండు నిండుబంగ్రాతునకున్."

క. కేలను గేడెము పీఁపున
ఖేలౌ తరకసము బాకు ఖేటి న్వాలచే

బాలాపడుదలలోఁ గర
వాలంబులు రెండు నిండఁ బంప్రాతువకుఁ.

(47) "విధవా నీ మగఁడు నిండు వేకటి గదవే."

క. విధుశేఖరుసతి యాజ్ఞను
మధురాధర యైనఁ గూడె మారుని కేళిన్
బుధుఁ డేమి చెప్ప గృహాదట
విధవా నీమగఁడు నిండు వేకటి గదవే.

విధవా నీ మగఁడు=అనునది విషమము.

గృహాదటువిధవా=గృహాత్=ఇల్లుగాఁజేసికొనిన, అటవి=అడవిగలవాఁడే,ధవా=పెనిమిటిగాఁగల యోవనితా=నీమగఁడు పరిపూర్ణగర్భమును దాల్చె నని సమాధానము.

వైవస్వతమనువు పుత్రుం బడయఁగోరి వసిష్ఠుం బ్రార్థించి యతనియాజ్ఞచే యాగ మొనరించిన, నతని భార్య యిష్టముచొప్పున హోత ప్రయత్నము ద్వారా. కుమారి జనించెను. మఱియు వసిష్ఠుని ప్రయత్నముచే నాకుమారి కుమారుఁడయ్యెను. ఆకుమారుఁ డొకనాఁడు వేఁటకు వెడలి మేరుపర్వతాగ్రస్థ కుమారవనముఁ జేరఁగాఁ బూర్వమే యొక కారణమున శివునిశాప మావనమున కేర్పడినచొప్పున స్త్రీరూపము కలిగెను. తత్సమయమున బుధుఁడు, ఆస్త్రీని గూడిన నామెకు గర్భమై పురూరవునిం గనియె నని పురాణప్రసిద్ధము. పురుషరూపమున నున్నపుడు ప్రద్యుమ్నుఁ డనియు, స్త్రీరూపమున నిలాకన్య యనియుఁ బేరులం గాంచెను.

(48) ".పగటఁ జంద్రిక గనుపించెఁ బద్మనయన."

గీ. బాగములు సేయుచును వేడ్కఁ బలుకులాడఁ
దమ్మ రసమింతకొకపైఁ దగిలియుండ
నేమి యనఁ గొంకి తెలుసుక యింతినవ్వ
పగటఁ జంద్రిక గనుపించెఁ బద్మనయన.

(49) "కుండేటికిఁ గొమ్ములాఱు కుక్కకువలెనే."

క. మందకడఁ దఱిమి పట్టిన
నందాల మూఁడు పసరమ్ము లదరి పొడిచినన్
ముందుబడి వెనుక దూసెరు
గుండేటికిఁ గొమ్ములాఱుఁ గుక్కకువలెనే.

మందలో నొకకుక్కయును గుండేలును జగడమాడఁగా నక్కడనున్న మూఁడు పసరములు బెదరి యారెంటిని దమకొమ్ములతోఁ బొడువఁగా మూఁడావుల యాఱు కొమ్ములును గుండేటికిని గుక్కకును గూడ గ్రుచ్చుకొనియెనని-

(50) "చేప కొంగను మ్రింగెను జెట్టుపైని."

గీ. [illegible]నిడివి యైన దాసరిపా మొకండు
చెట్టుమీఁదను గొమ్మను జుట్టుకుండి
దెలియకను గూఁటిపిల్లలఁ గలయ ముక్కు
చేప కొంగను మ్రింగెను జెట్టుపైని.

కొంగ యొకచేఁపను దనముక్కుచేత నెత్తుకొని యొక్కవృక్షముమీఁదఁ గట్టియున్న గూఁటియందుఁ గలతనపిల్లలకు నిచ్చునపుడు ఆవృక్షముమీఁది కొమ్మనుజుట్టికొనియున్నపాము చేఁపను ముక్కునందుఁ బెట్టుకొనియున్న కొంగను మ్రింగెను.

ముక్కునందుఁ జేఁపగలకొంగ ముక్కుచేఁపకొంగ.

(51) "దీపముశిఖమీఁద నీఁగ స్థిరముగ నిలిచెఁ."

క. శ్రీపతికి భక్తి ధూపము
దీపము లిచ్చెడువితాన ధీరుఁడు వ్రాసెఁ
గోపురముమీఁద వెనుకఁ
దీపము శిఖమీఁద నీఁగ స్థిరముగ నిలిచెఁ.

గోపురముమీఁద వ్రాసిన దీపపుశిఖమీఁద నీఁగ వ్రాలెనని-

(52) "కుంతికిని నుంపుడుంబయ్యెఁ గులుకులాఁడి."

గీ. ఖడ్గితో నొక్కమాసంబు గలిసియుండెఁ
జక్రితోడను నట్లనె సరసుకొనియెఁ
బోటుకాఁడని మదినెంచి పూని యిపుడు
కుంతికిని నుంపుడుంబయ్యెఁ గులుకులాఁడి.

ఖడ్గముగలవాఁడు ఖడ్గి- చక్రముగలవాఁడు చక్రి. అట్లే కుంతము=(బల్లెము)ను జేతఁబట్టినవాఁడు కుంతి. ఆకుంతాయుధధారితోఁ గులుకులాఁడి యిపుడుండె ననిభావము.

(53) "కడుపునఁ బెట్టుకొని ప్రోచెఁ గమలోద్భవుఁడుఁ."

క. ముడుపులమీఁదను నాసలు
విడఁబడ వెవ్వారికైన విశ్రుతమౌ బు

పుత్తడికొంచెము వడి దొరకినఁ
గడుఁపునఁ బెట్టుకొనిప్రోచెఁ గమలోద్భవుఁడున్.

బ్రహ్మదేవునకు హిరణ్యగర్భుఁడను పేరున్నదిగానఁ బుత్తడిని గడుపునఁబెట్టుకొని దాఁచెనని చమత్కరించెను. పుత్తడి=బంగారు.

(54) "కజ్జలధవళావతంసకమలముఁ గంటిన్."

క. గొజ్జంగనీట నొకసతి
మజ్జనమై రాఁగఁ జూపు మాటికివీనుల్
పజ్జను రాఁ దేఁటులు నిలఁ
గజ్జలధవళావతంసకమలముఁ గంటిన్.

లోచనములు కర్ణాంతాయతములై యుండఁ గుముదభ్రాంతిచేఁ దుమ్మెదలచట వ్రాలఁగాఁ జూచువారికిఁ గాటుకతోఁ గూడిన తెల్లనికర్ణభూషణమో యనునట్లుండెను. కజ్జల=కాటుకతోఁగూడిన, ధవళ=తెల్లనైన, కర్ణావతంసకమలము=విలాసమునకైఁ గర్ణమునధరించిన తెల్లకలువ.

(55) "కొల్లడమున నొక్క చేఁప కొంగను మ్రింగెన్."

క. అల్లుని హాస్యము సేయఁగ
బెల్లమునం జేసి పక్షివితతిని గొని రాఁ
దుల్లిపడె నల్లగంపయుఁ
గొల్లడమున నొక్క చేఁప కొంగను మ్రింగెన్.

కొల్లడము=తిరిచినాపల్లిసమీపమునఁ గావేరినదినుండి భాగమై పాఱునొకనది. గంపలోనున్న బెల్లపుకొంగను మ్రింగెనని భావము.

(56) "పాలు త్రావకయుండియు బలిమికలిగె."

గీ. ధరణినెల్లెడ బిడ్డలు తల్లిచనుల
పాలుత్రావకయుండిన బ్రదుకు టరుదు
వింతయిది యౌనో కాదో తాఁబేటిపిల్ల
పాలు త్రావక యుండియు బలిమికలిగె.

(57) "దుఱుకుగదా పంద రణము చూచినవేళన్."

క. కఱకటితోడను యుద్ధం
బిరువాగున నడచుచుండ నేర్పడ మడియం

దిరవహా దిగులునఁ బదయం
చుఱుకుఁ గదా పంద రణము చూచినవేళన్.

పదయంచుక్, ఉఱుకుఁగదా=పాఱిపోవునుగదా.

(58) "కిన్నెర నటువెట్టి బాల కిలకిలనవ్వెన్."

పున్నమచంద్రుఁడు మెఱయం
దిన్నఁగఁ దెమ్మెఱలు విసర ధీరత దప్పం
జన్ను లని కాయలంటిన
కిన్నెర నటువెట్టి బాల కిలకిలనవ్వెన్.

అంటినవాఁడు విటుఁ డని తలఁపవలయును. భ్రాంతిమంతము, ఉన్మాదసంచా
భావము.

(59) "అయ్యయ్యో ప్రౌఢ ముగ్ధయై విలసిల్లెన్."

క. తియ్యని మోవిని గ్రోలఁగ
నయ్యెడ నేమియును దెలియ కతిమోహమున
న్నెయ్యమున నేమితోఁచక
యయ్యయ్యో ప్రౌఢ ముగ్ధయై విలసిల్లెన్.

ఇందు, ప్రళయ మను సంచారిభావము.

(60) "నలుగురిమట్టునను నిలిచె నాయిల్లాలే."

క. కలువలదొర గంధర్వుఁడు
జ్వలనుఁడు నావెనుక నరుఁడు సరసీరుహనే
త్రలకుఁ బతులగుదు రాఁగా
నలుగురిమట్టునను నిలిచె నాయిల్లాలే.

(61) "మామం దాత యని యొకనిపై సతి పడియెన్."

క. కామిని యొక్కటి వినవే
యామని స్వేదంబు నధికమై యపు డేపన్
ఏమని చెప్పుదు నహాహా
మామం దాత యని యొకనిపై సతి పడియెన్.

(ద్రౌపది) మామను- భీమునితండ్రియగు వాయువును- తాతయని- వాయు
అగ్నికిఁ దండ్రి. తాను అగ్నిలోఁ బుట్టినదికావునఁ దనకు వాయువు తాత. (స్పష్టము
లేదు పద్యము.)

(62) "కందులకును నెత్తుమట్టి కావలయునె కా"

క. ముందుగ మాటలబిగువులు
నెందుకురా యూడె దీవు నేర్పడి నాతో
నందఱుఁ బొర్లరె మట్టిని
గందులకును నెత్తుమట్టి కావలయునె కా.

మల్లయుద్ధమందు సాధనకాఁడు మఱియొకనిం జూచి నీదిట్టతనము నాతోఁ జెల్లదు. ఎఱ్ఱమట్టిలోఁ బొరలినవారి నెందఱినో చూచినాఁడను. కందులుకూడ నెత్తుమట్టి పూసికొని యున్నవి. నీ వెంత నీసాధన యెంత యని తిరస్కారము.

(63) "రామునికోపము వసిష్ఠుల నొప్పించెన్"

క. సేమముగ విందు పెట్టిన
నామహానివరేణ్యుగోవు నడిగిన నీమిన్
ఏమఱక యుద్ధభూమిని
రామునికోపము వసిష్ఠుల నొప్పించెన్.

రాముని=రాజమౌని. విశ్వామిత్రుఁడు, రాముని=విశ్వామిత్రుని కోపము; వసిష్ఠునకు బాధక మయ్యె ననుట. కాని రాముని=దశరథరామునియొక్క అని కాదు. యుద్ధభూమిని, రా=రాఁగా మునికోపము అనియుం జెప్పవచ్చును.

(64) "కరపదవదనముల నొక్క కట్టియ దూసెన్"

క. సురతాణి లగ్గవెట్టఁగఁ
గఱికొములు నాటఁ బంటఁ గఱచుక తీయన్
వెఱవాఁడు వేయ నప్పుడు
కరపదవదనముల నొక్క కట్టియ దూసెన్.

ముల్లు నాటికొనినందున నొక్కఁడు కాలిని జేతిలోఁ బట్టుకొని పంటితో నాముల్లూడఁదీసికొనుచుండ వేఱొకఁ డాతనిపై నంపకట్టియ వైవ ముల్లుతీసికొనువాని కరము, పదము, వదనము నీమూఁటియందు నొక్కబాణమే దుస్సి చనినది.

(65) "పులినిబడె గుండు పందియు నెలుఁగు నీల్గె."

గీ. పులికిఁ జుఱుకంటఁ జెంతల మెలఁగువాని
పైఁబడక మాన దిది వినఁబడిన మాటె

మాటుమఱుఁగునఁ బొలకువ మీఁటమీఁటఁ :
బులినిఁ బడె గుండు పందియు నెలుఁగు నీల్గె.

పులి, పంది, యెలుఁగును నీరుత్రాగుచుండఁగా వేఁటకాఁడు మాటుననుండి తుపాకి మీట మీటినాఁడు. గుండు పులిమీఁదఁ బడినది. అది కోపముచే దగ్గఱనున్న పందిని, ఎలుగును జంపి తాను జచ్చినది.

(66) "వీఁపునఁ జను లుండె గోళ్ల వెంద్రుక లుండెన్."

క. ఆపురుషుం డాపడఁతిని
వైపున సిగ వేయు మనుచు వచియించెను దా
రాపద్యాక్షికిఁ జంకురు
వీఁపునఁ జనులుండె గోళ్ల వెంద్రుక లుండెన్.

సిగవేయుటకు వెనుక నున్న దానిస్తనము లాతనివీఁపున నున్నవి అమెగోళ్లలో వెంద్రుకలున్నవి.

(67) "రథమునును బండి తినుట చిత్రంబుగాదె"

గీ. సారసాక్షిరో నీమగఁ డూరలేఁడు
బహుదినాలుగ నదియు నీపట్ల వాసి
శంకరునివింటితుద శరచ్ఛవిని గనుట
రథమునును బండి తినుట చిత్రంబుగాదె.

ఒకస్త్రీ గర్భముదాల్చి బయ్యంకలగుణముచే మన్నుతినుచున్నది. అమె మగఁ డూరలేఁడు. ఉండిన భయముచేఁ గొంతమానును, అని భావము. శంకరునికి భూమి రథము సూర్యచంద్రులు బండ్లు అని త్రిపురసంహారకాలపురాణకథ గలదు. రూపకాతిశయోక్తిగా రథమును అనఁగా భూమిని (మట్టిని) బండి=అనఁగాఁ జక్రమైన చంద్రుఁడు (ముఖము) తినె ననుట-

(68) "అశ్వినికి వెన్కలో నుండునది యొసంగె."

గీ. ఎచటనే యుండివచ్చె నీయెమ్మెకాఁడు ?
పుబ్బ కావలిదిక్కునకుఁ బోయివచ్చె.
నేమి కానుక యొసఁగెనే యింతి నీకు ?
నశ్వినికి వెన్కలోనుండునది యొసంగె.

పుబ్బ కావలిదిక్కు—ఉత్తరదిక్కు. అశ్వినికి వెన్కలోనుండునది=బరణి.

(69) "అల్లె ఖేటకమును గూడ నైనఫలము."

గీ. పతి యిచట లేని వేళ రేపకడయందు
సర్పమణిఁ దెచ్చి తా బొమ్ముచక్కి నిడిన
నర్పణము సేతు గరుడ నీకధికభక్తి
నల్లెఖేటకమును గూడ నైనఫలము.

నాథుఁ డింటలేని యీసమయమున సర్పమణిన్=భుజంగరత్నమును (జారనాయకుని) దెచ్చి తాన్- బొమ్మకడ నిడినయెడల, గరుడ=ఓవినాయక! (వి=పక్షులకు నాయక=ప్రభువా) నీకు అధికభక్తిన్ అల్లెఖేటకమునుగూడన్, అల్లె=నారి, ఖేటకము=కేడము (డాలు) నారి కేడము ననురెండుపదములుంగూడినప్పుడు అయిన ఫలమును అనఁగా నారికేడమును=టెంకాయను నీకర్పణచేయుదును. భుజంగులు=సర్పములు జారులు. ఖేటకశబ్దమునుండి కేడెమైనదని యందురు. ఖేట కేడకావచ్చును. నారికేడము డళలకు భేదము మాన్చిన నారికేళము కాఁగలదని సమర్థింపఁదగును.

(70) "అన్నను సవతి యని పోరునట్లే యయ్యెన్."

క. వెన్నుఁడు మోహినిగా నొ
చ్చున్నయెడన్ శివుఁడు చూచి సొక్కుచుఁ దాఁబై
కొన్నఁ గని డెంద మోర్వక
యన్నను సవతి యని పోరునట్లే యయ్యెన్.

అన్నగారిని సవతి యని పోరుట యెందైనఁ గలదా, కలదు. విష్ణుదేవుఁడు పార్వతికి, అన్నవరుసవాఁడఁట. ఆవిష్ణువు మోహినివేషము వేసినపుడు శివుఁ డామోహినిని మోహింపఁగాఁ బార్వతి నాయన్నయే నాకు సవతి యయ్యె నని కలహించె నని చమత్కారము.

(71) "ఇనతనయునిఁ జూచి రాముఁ డిట్లని పలికెన్."

క. ఇనతనయుఁడు రామునిఁ గని
తనయన్నను నీవు గూల్చుదా రెట్లన్నన్
మును సాలములఁ గూలిచి
యినతనయునిఁ జూచి రాముఁ డిట్లని పలికెన్.

ఎట్లు నీవు వాలిని జంపెద వని సుగ్రీవుఁ డడిగిన ముందుగా నేడుసాలవృక్షములం గూల్చి, యినతనయునితో 'నిట్లు' అని రాముఁడు పలికె నని సమాధానము, అభినయరూపమునఁ జెప్పెననుట.

(72) "వజ్రము వెన్నక్కఁ గెంపువలెఁ గన్పించెన్"

వజ్రసమనాస వినుమీ
వజ్రీఁడు మదాంధరిపుల మార్గొని పొడువన్
వజ్రముపో ల్జముదాడిని
వజ్రము వెన్నక్కఁ గెంపువలెఁ గన్పించెన్.

ఒకశూరుఁడు = శత్రువులను జముదాడిచేఁ బొడుచునపు డది దూసి వెన్కకుఁజన వారియొడళ్లనుండి నెత్తురు కాలెను. ఆనెత్తురుపూసికొని యాజముదాడి వజ్రము కెంపు వలె నెఱ్ఱఁగ గనుపట్టెను. అని సమాధానము, జముదాడి వజ్రము = చివర, కొన.

(కఠినప్రాసశబ్దచిత్రాక్షరయతివంచనా సమస్య.)

(73) "గ్లావిమలాక్ష వేంకటనగాధ్యక్షా"

క. దిగ్లలనాకబరీధర
స్రగ్లాలితకీర్తిజాల సద్గుణశీలా
విగ్లపితరక్షమార్గాం
డగ్లావిమలాక్ష వేంకటనగాధ్యక్షా.

(74) "విధ్యండము లీక్షురీతి విశ్రుతమయ్యెన్."

క. అధ్యాత్మవిద్య యుపనిష
దధ్యయనముఁ జేయఁ జేయ నర్థము బయలై
సాధ్యం బైనను దలఁచిన
విధ్యండము లీక్షురీతి విశ్రుత మయ్యెన్.

విధ్యండము = బ్రహ్మాండము. లీక్షురీతిన్ = ఈరువలెనే. ఈరనఁగాఁ బేనుగ్రుడ్డు.

అధ్యాత్మవిద్యాపరిశ్రమముచేసినవారికి బ్రహ్మాండము, ఈరువలె సూక్ష్మముగా నగపడు నని భావము.

కఠినప్రాస పునరుక్తరూపవిషమసమస్య.

(75) "గోగ్రణిగోఽగ్రణీగవాగ్రణియనియెన్."

క. అగ్రజ గోశబ్దముపై
నగ్రణిశబ్దంబు గూడ నదియె ట్లగుసం
ధిగ్రహణముఁ దెలుపు మనన్
గోగ్రణి గోఽగ్రణీ గవాగ్రణి యనియెన్.

(76) "గోఅగ్రణి నెక్కి శివుఁడు గొబ్బున వెడలెన్.

క. భో అచ్యుత భో బ్రహ్మన్
భో అంబరచారిణాంవిభో సర్వేదే
వా ఆయాతవ్యా యన
గోఅగ్రణినెక్కి శివుఁడు గొబ్బున వెడలెన్.

(77) బాహ్లికహయమెక్కి రాజు పౌఁజుకు వెడలెన్."

క. ప్రహ్లాదవరదుఁ గొల్వఁగ
నాహ్లాదము మానసంబునందు జనింపన్
బాహ్లికరసవర్ణం బగు
బాహ్లికహయ మెక్కి రాజు పౌఁజుకు వెడలెన్.

(78) "కల్హారమరందమట్లు కల్లికిఁ బల్లుల్"

క. బల్హాయి తోఁచునట్టి యొ
డల్హాయులై నట్టి నిల్లడల్ గనుఁగొన్నన్
మేల్హాదంటి నిఖాబురె
కల్హారమరంద మట్లు కల్లికిఁ బల్లుల్.

(79) "చందురులోఁ గందు మిగుల సమ్మదవృత్తిన్"

క. ఎందుకుఁ బలుమాటలు మీ
కిందఱకును భ్రాంతియేల యీయింతిముఖం
బందము వేజే లే యల
చందురులోఁ గందు మిగుల సమ్మదవృత్తిన్.

ఇది ఆగోపనసమస్య. ఈయింతిముఖలక్షణము చంద్రునియందు కందుక్=చూచెదను కనుఁగొందును అని భావము, కాని చంద్రునిలో కందు=కళంకము అని కాదు.

(80) "దొన పులి మొన యమ్ము శాఖ తుద లని పలికెన్"

క. వనజాంబకుండు ననుఁగని
కినుకం గనలుచును గనులఁ గెంపు జనింపన్

ననతూపు లేసి రమ్మను
దొనపులి మొనయమ్ముశాఖితుదలనిపలికెన్.

ఇది-అంతర్లాపిసమస్య-దొన, పుల్లి, మొన, అమ్మి, శాఖి, ఈశబ్దములతుదలు, అంత్యాక్షరములు, నలినముఖి అనియగును. ఒక స్త్రీ తన చెలికత్తెను జూచి దానితో ఓనలిన ముఖి నన్ను మన్మథుఁడు రమ్మను నని పలికె నని భావము.

(81) "నారదవంద్య కాంతిజితనారద కౌఁగిలి నీయవేమిరా"

క. మదనుఁడు కోపముచేతం
గదనంబును జేయఁ దొడఁగెఁ గ్రక్కుననో నా
రద వంద్య కాంతిజితనా
రద కౌఁగిలి నీయవేమిరా యిదియేరా.

ఇది వృత్తగోపనము—ఉత్పలమాలవృత్తమువలె సమస్య కానిపించును, గాని, కందపద్యములో నిమిడిపోయినది.

(82) "కలిమిబలిమి ఫలముచలము కళుకుకులుకు తీవియీవి కలిగి మెలఁగి నీవలరుమీ."

క. కలిమి బలిమి ఫలముచలము
కళుకు కులుకు తీవి యీవి గలిగి మెలఁగి నీ
వలరు మిఁకఁ బలుమఱుచు గలు
ములను గల కలికి ప్రతిదినము కరుణ సేయన్.

ఇది వృత్తగోపనగతిభేదసమస్య.

(83) "అనఘులు హరిహరు లనయము దయచే మనుపఁ జెలువు గులుకును జగతిన్."

క. వనజాస్య వింటివా తెలి
యను నాయనఘులు హరిహరు లనయము దయచే
మనుపఁ జెలువు గులుకును జగ
తిని నాచెలువకును సాటి తెఱవలు గలరే.

ఇదియును వృత్తగోపనసమస్యయే. "అనఘులు హరిహరులనయముదయచే" నని మణిగణనికరముగా దోఁచును. కాని కందపద్యమే. అనఘులు హరిహరు లనయము దయచే,

కొని మనుపఁ జెలువుగులుకును జగతిన్ అని మూలములో మణిగణనిగరము రెండుచరణ
ము లీఁబడినవి. కందపద్యములో కొని యను రెండక్షరములు తీసివైచినఁగాని సరిపోదు

(84) "కలికీ ననుఁజూచి విడెము గైకొను మింకన్"

క. వలరాజు చేతికోలఁదిని
జలమున నాపైని బాణజాలము వేసెం
గలమాట చెప్పి తిప్పకె
కలికీ ననుఁజూచి విడెము గైకొను మింకన్.

(85) "బావిని బట్టములు దానిపైకడఁ గొండల్"

క. దేవర పరాకు విను మిది
గో విద్యను నైంద్రజాలికుఁడు నేనని మా
యావిలసనమునఁ జూపెద
బావిని బట్టములు దానిపైకడఁ గొండల్.

(86) "ముక్కులు నాలుకలు మూఁడు పొలఁతికిఁ గంటిన్"

క. అక్కట యిదేమొ తెలియదు
నిక్కముపలెఁ దోఁచెఁ గలను నిన్నఁటిరేయిం
జెక్కులు పదారు నెనిమిది
ముక్కులు నాలుకలు మూఁడుపొలఁతికిఁగంటిన్.

(87) "విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే"

క. విధురథసంబుద్ధి త్వదీ యధవుఁడుఁ పూర్ణమగుగర్భ మన్యాభిధచే
మధురాక్షి తెలుపుమంటివి విధవా నీమగఁడు నిండువేకటి గదవే.

విధురథసంబుద్ధి=విధవా (వి=పక్షి, ధవ=ప్రభువు) గరుడ! త్వదీయధవుఁడు=నీమ
గఁడు. పూర్ణగర్భము=నిండువేకటి-అని క్రమాలంకారము-అన్యాభిధచే=మాఱుపేరులతో
వచ్చినది. విధురథుఁ డనఁగా విష్ణురథుఁడు, గరుడుఁడు, గరుఁడునిసంబుద్ధి, విధవా !
పక్షిరాక్షి!

(88) "చేతోజాతదవానలంబుడుపవే సీమాటి యీమాటికిన్
స్రోతస్సంధుల నంబుయంత్రనతికృత్ప్రోద్గీతగేయాఘముల్
జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిమ్మనెడి వాచాయుక్తి సత్యమ్ముగన్."

శా. జ్ఞాతిశ్చే దనలేసకిమ్మునెడి వాచాయూథి సత్యమ్ముగం
జేతోజాతదవానలం బుడుపవే సీమాటియీమాటికిన్
స్రోతస్సింధుల నంబుయంత్రనతికృత్తోప్పిద్దిత గేయఘముల్
రీతిందప్పెను మబ్బుగ్రమ్మె వెతలన్ శ్రీపుత్రు నన్ ద్రోయకే.

బ్రహ్మ సరస్వతిని బ్రార్థించెననుట. బ్రహ్మకు మన్మథుఁడు జ్ఞాతి యని-

(89) "చిటికెనవ్రేలియుంగరము చేడియ కొడ్డెనమాయె భూం
కటకచరత్త రేణుకరకంపితసాలము శీతశైలముం
గటకట దోసపం డినుపకట్లకుఁ దాళునటే తలోదరీ."

చ. చిటికెనవ్రేలియుంగరము చేడియ కొడ్డెనమాయె భూవరా
కటకట దోసపం డినుపకట్లకుఁ దాళునఁటే తలోదరీ
కటకచరత్త రేణుకరకంపితసాలము శీతశైలమున్
ఝటితిని గాంతు నేనని నిశాంగనతోడను దెల్పు వేగమే.

పార్వతి తనపుట్టినయింటిలో (హిమత్పర్వతమున)నుండి చెలికత్తెతో నాయక వార్తయంపినది. ఆచెలి శంకరుం గని, భూవరా! పార్వతీదేవికిఁ జిటికెనవ్రేలియుంగర ఒడ్డాణమాయె నని తను కార్శ్యముం దెలియఁజేయ, శివుఁడు, అనుశయమునొంది, త దక్ దోసపండు, ఇనుపకట్లకుఁ దాళునా, అనఁగాఁ, బార్వతి విరహవేదనకు సహించు యతిశీఘ్రముగా వచ్చుచున్నాఁడనని చెప్పుమనియె నని భావము.

క. ఈకృతి యతికఠిన సమ స్యాకృతిఁ జదివినను విన్న నఖిలార్థము లె
నేకృతికినైన శీఘ్రమె శ్రీకృతి విజ్ఞాతరమను బృహదంబవరున్.

గద్యము. ఇది శ్రీబృహదంబికా పాదారవిందనిరంతరసంసేవనావిశేష మహాసామ్రాజ్య ధురంధర, సకలభూపాల సభాభాసుర యశోబంధుర, హనుమద్గర మకరమత్స్య పతాకాది మహారాజలక్షణ నవవిధాంగ భేరీప్రముఖ నిఖిలవాద్యగంభీ నినాదశ్రవణమాత్రవిరోధి గర్భ నిర్భేదన విచక్షణ, పాండ్యభూపాల దక్షిణ బాహా మాన సకలభూపాల సంస్తూయమాన, వాత్స్యాయన ప్రభృతి శ్రుత్యంత పర్యంతర చయ సముత్తేజిత ప్రతిభా విశేష ప్రబంధ శతసమానవచోనిర్జితాదిశేష, అతురచనీ మధురాది కవితాధారేయ, కవిజనవిధేయ, రణరంగవిజయ రఘునాథ విజయరఘునా తొండమాన్ మహీనాథ తనూజ, రసికతాభినవభోజ కోటికులదీప శ్రీరాయరఘునా భూపప్రణీతంబైన కవిజనోజ్జీవనియను కావ్యంబునందు సర్వంబు నేకాశ్వాసము.